

KULTURÁLIS KONTAKTUSOK NYELVI VISSZATÜKRÖZŐDÉSE. FORDÍTÁS ÉS KULTURÁLIS TARTALOM

LINGUISTIC REFLECTIONS OF CULTURAL CONTACTS TRANSLATION AND CULTURAL BORROWING

TUBOLY ÁGNES¹

Absztrakt: A nyelvi kontaktushatások következtében az érintkező nyelvek szókészlete is változik. Tanulmányomban a fordítás és a kulturális kölcsönzés kapcsolatát vizsgálom, valamint azt, hogy milyen módon kerülhetnek át orosz eredetű nyelvi elemek a magyarba. Röviden körvonalazom a nyelv és a kultúra kapcsolatát, majd a kölcsönzési folyamatot mutatom be, kitérek az idegen nyelvi elemekhez való attitűdre is.

Kulcsszavak: *kultúra, nyelvi kölcsönzés, kölcsönszavak, kontaktológia, terminológiai átvételek*

Abstract: Language contact occurs when speakers of different languages interact and their languages influence one another. This paper examines the relationship between translation and linguistic borrowing, and the possible ways of adopting Russian elements into the Hungarian language. A review of the connection of language and culture is given and the process of borrowing is presented as well. Attitude towards foreign language elements is also mentioned.

Keywords: *culture, linguistic borrowing, loanwords, contactology, loanwords of terminology*

1. Bevezetés

Az eltérő kultúrákat képviselő és eltérő nyelveket beszélő nyelvközösségek kapcsolatát, interakcióját az interkulturális kommunikáció fogalmával jelöljük. A gazdasági-technikai vívmányok rohamos terjedése mellett az infokommunikációs eszközök „berobbanása” felgyorsította az információcserét, ennek ellenére a kulturális különbségek továbbra is fennmaradtak. A különböző nyelvközösségek egyre nagyobb szükségét érzik az új kulturális tudás megszerzésének, az új kulturális információ meghonosításának, melynek elsődleges módja a kulturális közvetítés, a fordítás.

Az eltérő nyelvközösségek nyelvi és kulturális kölcsönzési folyamatainak meghatározása és vizsgálata azért releváns, mert ezzel az új kulturális információ és tartalom átvételére és meghonosítására nézve a fordításon kívül más lehetséges

¹ TUBOLY ÁGNES

Pécsi Tudományegyetem

Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program

tuboly.agnes@gmail.com

módokra is felfigyelhetünk, s mi több, arra a fontos momentumra is, hogy a fordítás ugyanazt ismétli meg, képezi le, amit a kulturális kölcsönzés során korábban a nyelv-közösségek már megtettek.

A nyelv és kultúra viszonyáról, nyelv és gondolkodás egymásra hatásáról, egymást befolyásoló mechanizmusairól könyvtárnyi szakirodalom halmozódott fel, számos felfogás létezik, melyek közül talán a legismertebb, egyben máig a legvitatottabb is a Sapir–Whorf-hipotézis. Eszerint az (anya)nyelv struktúrája meghatározza a beszélők világszemléletét, a világot egy meghatározott nyelvi „háttér” miatt szemléljük oly módon, ahogy szemléljük, a nyelv meghatározza a gondolkodásmódot. A nyelvi relativizmus azt állítja, hogy „egy bizonyos nyelvben kódolt megkülönböztetések egyetlen más nyelvben sem találhatók meg” (Crystal 1998: 25).

Benő Attila kolozsvári nyelvész (2003: 26–27) a román eredetű kölcsönszavak magyar nyelvi szemantikai integrálódásának vizsgálatával foglalkozik. Úgy vélekedik, hogy a nyelvi világkép nem valami sorsszerűen adatott, aminek hatásától a beszélő nem szabadulhat, sokkal inkább arról van szó, hogy az érzékszervi adatokat a különböző nyelvek sajátos módon rendszerezik. A kognitív tartalmak és a nyelvi, szemantikai tartalom nem azonosak egymással. A nyelv a kognitív tartalmat sajátos módon formálja szemantikai tartalommal azáltal, hogy „különböző tényeket különböző elrendezésben emel ki, a maga súlypontjait különböző helyeken alakítja ki, s azoknak különböző nyomatékot ad” (Hjelmslev 1975, idézi Benő 2003: 26).

A románból átvett szókészlet nagy magyar kutatója Bakos Ferenc, az *Idegen szavak és kifejezések szótárának* (1979) szerkesztője, szerzője. A xenizmus fogalmát Bakos (1991) vezette be az olyan idegen szavak jelölésére, melyeknek denotátuma valamely idegen népre, kultúrára, országra jellemző valóságelem, pl. az angol *lord*, *whisky*, orosz *trojka*, mongol *jurta* stb. A szerző idesorolja az olyan intézményneveket is, mint pl. a német *Bundestag*, a lengyel *szejm*, továbbá az idegen pénznemeket is, pl. angol *font*, japán *jen* stb. (Bakos 1991: 307).

A nyelvi és kulturális különbségek egyrészt az eltérő nyelvi valóságtagolásból, másrészt a különböző éghajlati, földrajzi, társadalmi adottságokból fakadnak.

Az eltérő világképből adódóan egyes kultúrákban a valóság bizonyos szegmensei fokozott részletességgel, más szegmensei viszont kevésbé részletesen jelennek meg a szókészletben. Köztudott példája ennek az a névgazdagság, amellyel az eszkimók a különböző hófajták terén, az argentin gauchók a lószínek terén rendelkeznek. Hasonlóan gazdag megnevezéskészlete van az olaszban a téztafajtáknak, az angolban a hajózással kapcsolatos tárgyakkal, az oroszban a halfajták nevének (Klaudy 1994: 33).

Lendvai Endre, a nyelv és kultúra kapcsolatának kiváló ismerője kandidátusi értekezésében (Lendvai 1986) fejtette ki, hogy az eltérő valóságtagolás oka gyakran maga az eltérő valóság. Példaként az eszkimóknak a hó fajtáira használt gazdag megnevezésskáláját hozza, ez a differenciáltabb valóságtagolás extralingvisztikailag motivált jelenség, vagyis nem arról van szó, hogy más nyelv-közösségek ne kerülnének kapcsolatba a hóval, hanem más közösségeknek környezeti-éghajlati okok miatt a közvetlen tapasztalatában nincs olyan „sokféle” hófajta.

Az eltérő világképből és valóságtagolásból fentiek szerint számos olyan megnevezés és fogalom alakult ki a különböző kultúrák nyelvhasználatában, amelyek

léteznek az egyikben, a másikban viszont nem, vagy nem ugyanolyan differenciáltan vannak jelen a másik közösség szókészletében. Ez a jelenség a kölcsönzés motivációja is, a nyelvközösség tagjai a számukra idegen dolgokat és fogalmakat szükségesnek tartják megnevezni. Kezdetben ezek az átvételek magukon viselik az „idegenség” jegyeit.

2. Kulturális kontaktusok nyelvi visszatükröződése

A kulturális tartalom célnyelvbe történő átmenelése kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a forrásszövegek nagy része az univerzális emberi kultúra elemeiről szól, ideértve a nyelvközösség szűk és tág környezetét, társadalmi-politikai berendezkedését, a földrajzi, éghajlati viszonyaik sajátosságát, de ideértendő szokás- és viszonyrendszerük, világszemléletük is.

Az egzotikus kulturális tartalom megjelenítésekor a fordítás tulajdonképpen megismétli azt, amit a nyelvközösség már korábban megtett a kulturális tartalmak „fordítás nélküli” leírásakor. A nyelvi és kulturális kölcsönzés szoros összefüggésben van a nyelvi reáliák fordításával, a fordítás sokat hasznosíthat az idegen szó, kölcsönzó, jövevényszó alkotta szókincsből, tulajdonképpen a fordítási folyamat előképének tekinthetjük az ilyenfajta kölcsönzéseket.

A kulturális kontaktusok nyelvi megnyilvánulásai alatt elsősorban a nyelvi és kulturális kölcsönzés formáit veszem figyelembe, nem térek ki a kontaktológia és a „klasszikus” értelemben vett kétnyelvűséget kutató tudományágak (pl. társasnyelvészet) és a fordítástudomány egymásra gyakorolt hatására.

A kontaktológia és fordítástudomány lehetséges kapcsolódási pontjairól Lansztyák (2006) írt tanulmányt, melyre Heltai (2005) reagált a maga által vitacikknek nevezett írásában. Lansztyák (2006: 5) szerint a társasnyelvészet és a kétnyelvűség kutatása nem játszik kellően fontos szerepet a fordítástudományban, noha a fordítást is a kétnyelvű beszédtevékenységgel azonosítják. Heltai (2005: 54–55) álláspontja erre nézve viszont az, hogy a fordításban vizsgált kétnyelvű kommunikáció eltér a kétnyelvűek természetes kétnyelvű beszédtevékenységétől, valamint a fordításnak tkp. három résztvevője van, illetve csak közvetítő nyelvként van jelen. Elismeri ugyanakkor, hogy a gyakorlati kérdések megoldásában összehasonlításképpen fontos figyelembe venni a kétnyelvűség-kutatás eredményeit.

A kulturális kapcsolatok nyelvi vetületeinek elemzése és megfigyelése során a fordításelmélet számára is releváns megállapításokat tehetünk, melyek közül talán a legszembetűnőbb, hogy a nyelvi és a kulturális kölcsönzés eredményeképpen az átvevő nyelvközösség szókészletében a specifikus kulturális tartalommal bíró lexémák, nyelvi reáliák tulajdonképpen a közvetlen kulturális kölcsönzés során is képesek megjelenni.

A reáliák kapcsán gyakran felmerül a fordíthatatlanság kérdésköre, melyet rendszerint a kulturális különbségek indukálnak. A nyelvi kölcsönzés kulturális meghatározottsága véleményem szerint a különbségek leküzdésére irányuló folyamatokban rejlik. Ezen különbségek áthidalására a két nyelvközösségben egyfajta megismerő-megnevező tevékenység veszi kezdetét.

Lendvai szerint ez a fajta megismerő-megnevező folyamat, aktív és dinamikus tevékenység, mely nem csupán abból áll, hogy az ember „leltárba veszi” az eléje kerülő valóságelemeket, sem a megismerés, sem a megnevezés nem pontszerű cselekvés (Lendvai 1986: 25–26). A „*lefordíthatatlan elem*” *megfeleltetési lehetőségei* című kandidátusi értekezésében (Lendvai 1986) a megismerő-megnevező tevékenységek folyamatát négy szintéren vizsgálja:

1. a részképzős hallgatók beszédébe épült orosz eredetű lexémákat makaronizmusoknak nevezi [„Az egész ablakot kinyitottuk, nem csak a *fortocskát*” (Lendvai 1986: 32)].

2. tudósítói és 3. szakmai-tudományos jellegű kölcsönzés kapcsán az értelmező jellegű szövegrészek sokszínűségét emeli ki, ugyanakkor a kölcsönzés a *couleur locale* megteremtésére is irányul [„Zagorszk városában működik a hagyományos népi játékok, a *matrjoskák* (...) gyára” (Haynal 1982: 27, Lendvai 1986: 44)], a szakmai-tudományos szövegekben megnő a megnevező-értelmező műveletek száma [„Az új katonai réteg földjét *pomesztyenek*, őket magukat pedig *pomescsikeknek* kezdték nevezni” (Perényi, Dolmányos 1977: 57; Lendvai 1986: 49)].

4. a fordításra nézve a lexémakölcsönzés látszólag formális mozzanat, ám mindig van tartalmi-szemantikai következménye, a *couleur locale*-hatás a kölcsönzés óhatatlan velejárója, ezzel a fordítás szövege pedig minden esetben jelentéstani többletetre tesz szert az eredeti műhöz képest [„Még a *sarbámat* sem tudtam felhörpíteni – kesergett egy nagy darab kozák amint az evezőnek feküdt. (...) Majd elpáholja a valagadat a vajda, *sarba* nélkül is megvidámodsz” (Lendvai 1986: 55–56)].

A spontán jelentésfeltárás a fordítói tevékenységtől függetlenül megy végbe, mely során az olvasó a kontextus segítségével értelmezi, hogy a *sarba* egy ital, sőt, mi több, alkoholtartalmú.

Egyfajta speciális interpretáció tanúi lehetünk az egynyelvű kontextusban is, Jókai *A kőszívű ember fiai* című regényében Baradlay Ödön Oroszországból hazafelé vezető kalandos útleírásában. Az író a jelentésfeltáró mozzanatok mellett a helyi kolorit átadására is kísérletet tesz, orosz eredetű lexémákat használ, majd a hatékony olvasói befogadás érdekében leírásában definiálja a jelentését.

- Mi az a *burána*? (...) – A *burána* meg szokta azt mondani maga, hogy ő kicsoda. Az egész ég egyetlen felhővé alakult, mely jött sebesen gomolyogva, alatta sötétkékeknek látszott már az egész róna, s e fekete ég, e sötétkékek föld között jött táncolva, keringve egy rettenetes, fehér kísértet, a *hótölcsér*... (kiemelés Jókaitól; Jókai 1869: 31).
- No, bátyuska merre megyünk most? – kérdezte az *imsiktől* Leonin. – Azt csak Szent Prokop tudja – felelt az *imsik*, és fejét vakarta (Jókai 1869: 32).

Jókai az olvasó számára mintegy kiemeli, definitív módon leírja, mit jelent a *burána* (orosz „*буря*” (*fn*) *hóvihar*; OMSz. 2000: 28), majd a szerzői jelentésfeltárást követően kurziválja is a szót (*hótölcsér*).

Az „*imsik*” [*ямык* (*fn*) (régi) (posta)kocsis; OMSz. 2000: 740] szó jelentésére szintén a spontán jelentésfeltárás útján következtethet az olvasó a megfelelő

kontextuális körülmények között, megőrizve az eredeti szó hangalakját. Jókai írásából levezethető az eltérő olvasói reakció elve a fordítástól függetlenül is, ebben az esetben az jelenik meg, ahogy egy külhoni szemlélő látja az adott kultúrát, és annak egzotikus, idegen voltát tárja az olvasó elé.

3. Nyelvi és kulturális kölcsönzés

A történeti-összehasonlító nyelvészetben, a kontaktusnyelvészetben és a szociolingvisztikában használt *kölcsönzés* terminus egy nyelvi elem bekerülését jelöli egyik idiómából (nyelvből, dialektusból) egy másikba (Crystal 2008: 58). A szerző korábbi művében megjegyzi, hogy a kölcsönzés terminus nem teljesen helyénvaló, hiszen az átvett szavakat később sem kell „visszaadni” (Crystal 1998: 412).

Lanstyák István felvidéki nyelvész szerint kölcsönszó alatt azokat az idegen elemeket értjük, melyek eredeti hangalakjukkal azonos, vagy hasonló formában kerültek át a célnyelvbe. Tágabb értelemben a tükörfordítás és jelentéskölcsönzés során átkerült szavak is kölcsönszónak minősülnek (Lanstyák 2006: 19–20).

A kognitív adatok mindig, minden nyelven megfogalmazhatóak. Amennyiben a nyelvi eszközök terén hiány mutatkozik, a szókészlet kiegészíthető. Erre alkalmas Jakobson (1959: 234) szerint a lexémakölcsönzés (loan words), a tükörfordítás (loan-translation), a neologizmus (neologisms), a szemantikai transzformáció (semantic shift) és a körülírás (circumlocution)

A különböző nyelvközösségek és kultúrák nem elszigetelten élnek egymás mellett, megismerő-megnevező folyamataikat kiterjesztik a szomszédos kultúrák felé, sőt azon túlra is, ezek a folyamatok annál termékenyebbek és hatékonyabbak, minél közelebb helyezkedik el egymáshoz képest az átadó és az átvevő nyelvközösség. A két kultúra, két nyelvközösség intenzív érintkezése során a jelenségek, fogalmak, tárgyak, specifikus jeltárgyak ismertté válnak, a nekik megfelelő nyelvi eszközök is kialakulnak a másik nyelvközösségben. A specifikus jeltárgyak, nyelvi reáliák esetében jól alkalmazható a Jakobson-féle modell, amely eltér a fordítás szokványos, konvencionális modelljétől (ekvivalens lexémák kölcsönös behelyettesítése).

A nyelvi kontaktusok elmélete a reáliák fordítását nemcsak nyelvi kérdésként kezeli, hanem olyan folyamatként is, amely során a két nyelvközösség megismeri egymás kultúráját, ugyanakkor egyáltalán nem biztos, hogy ez a megismerés csak és elsősorban fordítások révén megy végbe (Klaudy 1994: 33–34).

A szláv–magyar kontaktusok gyökerei évszázadokra nyúlnak vissza, a magyar nép már a honfoglalás idején kapcsolatba került a szláv népekkel, majd az azt követő egy-két évszázadban a magyar–szláv kétnyelvűség nyomai leginkább az egymás mellett éléshez kapcsolódó szükségletekben, elsősorban mezőgazdasági, állattartási szóátvételekben nyilvánulnak meg, ilyenek a következők: *barázda, mezs-ge, széna, szita, mák, mostoha, donga, dorong, gerenda, pizstráng, abroncs, munka, lencse, péntek, szombat* stb. (Zoltán 2016: 33–46). Ekkoriban az írásbeliségről még nem beszélhetünk, vagyis javarészt beszéd szintű szókölcsönzésekről és átvételekről van szó.

Az egymással kapcsolatba kerülő nyelvközösségek a hétköznapi szükségleteikből fakadó jelenségek megnevezése mellett feltérképezik egymás sajátos kulturális jeltárgyait is. Az átvevő nyelvközösség mintegy kódolja az eltérő nyelvhasználatból és kulturális háttérből, illetve az eltérő valóságtagolásból fakadó szemantikai „űröket”. Ezek felszámolására kezdetét veszi a nyelvi kölcsönzés, amelynek eredményeképpen tükörszavak, jövevényszavak jelennek meg az átvevő nyelvközösség szókészletében, pl.: *szamovár*, *trojka*, *balalajka*, *kozák*, *rubel*, *kopejka* stb. (Lendvai 1986: 65).

A nyelvi és kulturális kölcsönzés nem ugyanaz a jelenség, bár ok-okozati kapcsolatban állnak. Az adott nyelvközösség a kölcsönzött jeltárggyal együtt annak megnevezését is átveszi, ez utóbbi egy szükségszerű verbális visszatükröződést jelent, pl.: *szamovár*, *trojka*, *balalajka* stb. (Lendvai 2015).

A nyelvi kölcsönzés rendszerint a kétnyelvűség bizonyos fokát előfeltételezi, a kétnyelvű beszélők „szállítják” a célkultúrába az idegen elemeket, amelyek rendszerint gyorsan befogadásra kerülnek a nyelvhasználók körében. Ebben a folyamatban „jeltárgy-fogalom-megnevezés” jelentésháromszögek jönnek létre (Ogden–Richards 1946, idézi Lendvai 2012: 165). Az „idegen lexémák” közül vannak, melyek az idők során állandósulnak, beépülnek az átvevő nyelvközösség szókészletébe, de előfordul az is, hogy bizonyos elemek nem rögzülnek a nyelvi rendszerben, figyelembe véve az átvevő kultúra társadalmi érdeklődését, bizonyos fokú szelektív kölcsönzési magatartását, pl.: *szamovár* (*самоварничать* – *teázgatni*), *balalajka* (*балалаечник* – *balalajkás zenész*) stb. Az alapszó kerül átvételre, az ahhoz kapcsolódó egyéb szókapcsolatok rendszerint nem rögzülnek a szókészletben.

A nyelvi kölcsönzés a nyelvhasználat különféle színterein vizsgálható és mutatható ki, két fő eszköze a lexémakölcsönzés és a tükörfordítás. A lexémakölcsönzés egyszerű lexéma-átvételt jelent, többnyire a lexémák és a morfémaak szintjén érvényesül.

Az orosz nyelvből átvett kölcsönszavak javarészt transzkripció vagy transliteráció útján kerültek át a magyar nyelvbe, ezt az alábbi példák mutatják: *чиновник* – *csinovnyik*, *квас* – *kvasz*, *цук* – *scsí*, *борщ* – *borscs*, *мужик* – *muzsik*, *колхоз* – *kolhoz*, *самовар* – *szamovár*, *балалайка* – *balalajka*, *большевик* – *bolsevik*, *пельмени* – *pelmenyi*, *рубль* – *rubel*, *копейка* – *kopejka* stb. Tükörfordításon a lexémák morfémaalapú, szó szerinti megfeleltetését értjük, pl. *Legfelsőbb Tanács* (*Верховный Совет*), *Nemzetiségi Tanács* (*Совет Национальностей*), *Szövetségi Tanács* (*Совет Союза*) (Lendvai 2015).

A kulturális kölcsönzés „lenyomataival” az oroszországi magyar utazók útikönyveiben, történészek terminológiai átvételeiben, részképzősök nyelvhasználatában is találkozhatunk, ahogy elemzésében erre Lendvai is rámutat. Ezeket a megnevező folyamatokat egyfajta nominációs kényszer hívja életre, a forráskultúrában tapasztalt újszerűségeket az eredeti nevükkel jelölik meg, mivel az átvevő kultúrában az adott fogalom, az adott valóságészlet nem létezik (Lendvai 2015).

A beszélő megismerő-megnevező kognitív folyamatok révén juttatja az új információ birtokába a hallgatót (olvasót), melyhez rendszerint a helyi „kolorit”

átadásának szándéka is társul. Egy ilyen folyamat tanúi lehetünk Haynal Kornél következő leírásában is:

A XII. századból származó *Ipatyev-kódex* egy helyen beszámol arról, hogy „*Andrej szuzdali nagyherceg, Vlagyimir Monomah* unokája templomot építtetett, amelyet igen értékes *ikonokkal*, arannyal és *finipttel* díszített (...) *Finiptek* ékesítették a régi orosz székesegyházak gazdag *ikonfalait-ikonosztázait*, de csakhamar a gazdagok használati tárgyainak díszéivé, majd kedvelt ékszerekké is váltak (kiemelés tőlem T. Á., Haynal 1982: 62).

(...) isszák a közkedvelt üdítő *kvászt*, vagy a mézből erjesztett édeskés mézbort, a *medovuhát* (Haynal 1982: 27, idézi Lendvai 1986: 44).

A beszélő személy megnyilatkozásaiban nagy számban alkalmaz orosz lexémákat úgy, hogy azokat jelentésfeltáró mozzanatokba helyezi. A lexémakölcsönzés legfőbb motívuma elsősorban nem a stilisztikai színező szándék, hanem a kommunikatív indíték, azaz a jeltárgy megismertetése, közvetve pedig az átvevő nyelv szemantikai vákuumainak feltöltése (Lendvai 1986: 48).

3.1. Terminológiai átvételek

A terminológiai átvételek esetén ugyanennek a tendenciának lehetünk tanúi, vagyis a történelemkönyvek hasábjain is a lexémakölcsönzés során beépült szóátvételekkel találkozunk. A szókölsönzésnek három, gyakran egymással összefonódó módozata van: 1. transliteráció (betű szerinti átírás) *барщина: barscsina, дружина: druzsina, оброк: obrok* *опричина: opricsnyina* 2. transzkripció (kiejtés szerinti átírás) *атаман: atamán, царь: cár, боярин: bojár* 3. adaptáció (átvevő nyelvhasználathoz igazítás) *декабрист: dekabrista, боярин: bojár* (hangzás utáni átvétel-többszörös szám birtokos eseti *бояр*, ami a *боярин* szó leggyakoribb alakja) (Lendvai 2015).

Az orosz történelem terminológiai átvételeiről átfogó, részletes képet ad Kljucsevszkij (2009) orosz történész írása, melyet Kis János fordított magyar nyelvre.

Szvák Gyula a történetírás „aranykorának” nevezi Vaszilij Oszipovics Kljucsevszkij munkásságát. A kijevei Rusztól egészen I. Péter koráig vezetett leírás az orosz elit történetévé válik, és koncepcionális alapját adja a később a *Kursz russzkoj isztoriiban* kicsúcsosodó és az egész orosz történelmet rendszerbe foglaló felfogásának. A *Kursz* (Előadások), amelyet minden jelentős nyelvre lefordítottak, az orosz történelem összefoglalásának máig meg nem haladott hatású csúcsteljesítménye (Kljucsevszkij 2009 Előszó: Szvák Gyula).

Ez az átfogó szintézis már a 19. század közepén létezett, megjelenítette a politikai terminusoktól kezdve a társadalmi berendezkedéshez kapcsolódó terminológiát. Emellett a gazdasági élet kifejezésein keresztül a néprajzi ismeretek fogalomtáráról is képet kaphat az olvasó.

Az alábbiakban tematikus egységeként – a teljesség igénye nélkül – néhány példát emelünk ki a szemléltetés kedvéért, ezek az átvételek a saját egzotikus

jellegükkel együtt épültek be a magyar nyelvbe, váltak részévé az orosz történelmi terminológiának.

Terület és igazgatás egységei: „Az Orosz föld (*Russzkaja zemlja*) mint állam felségterülete, kisebb egységekre oszlott, amelyeket a XIII. századig földnek (*zemlja*) volosztynak vagy területnek (*oblaszty*) neveztek, a XIII. századtól pedig részeknek (*ugyel*), járásoknak (*ujezd*) és volosztjoknak” (Kljucsevszkij 2009: 18).

Társadalmi tagozódás: „Történelmünk első századaiban Rusz egész lakossága két alapvető csoportra oszlik: muzsokra vagy férfiakra, és holopokra vagy szolgákra. (...) A férfiak szabad lakossága két osztályra vált szét: fejedelmi férfiakra (*knyázi muzsi*) és emberekre (*ljugyi*). (...) A kereszténység felvételével megjelent egy harmadik osztály is, amely kívül állt a polgári társadalmon: a vallásos emberek (*cerkovnije ljugyi*) osztálya” (Kljucsevszkij 2009: 33–34).

Az oktató-ismeretterjesztő átvételek során megfigyelhető az értelmező-magyarázó betoldások számának emelkedése, emellett az orosz történelmi ismeretek általános iskolai vagy középiskolai szintű oktatásában továbbra is megmarad az orosz terminológia használata.

A *peresztrojkanak* (átépítés) nevezett reformprogram keretében az addig szigorú tervgazdálkodás szerint működő állami vállalatokat önállóan gazdálkodó egységekké akarták átalakítani. (...) A Gorbacsov által meghirdetett program, a *glasz-nosztj* (nyitottság) is felemás eredményeket hozott (Borhegyi–Bódy–Kojanitz–Szász 2018. *Történelemtankönyv. 12. évf.* 114).

A 19. században a publicisztikai művek hatalmas komplexuma elválaszthatatlan a *zapadnyikok* (nyugatosok) és *szlavofilek* (szlavjanofilok) tevékenységétől. (...) A szlavofil ideológia arra az elképzelésre épül, hogy Oroszország kardinálisan különbözik a nyugati civilizációtól, s amit a *pravoszlavia* és a paraszti *obscsina* (közösség) alakított ilyenné (Babkova 2010: 106).

Oroszországban a 19. század második felében az újságokat gyakrabban *vedomosztyinak*, ritkábban *zszurnalnak* nevezték. (...) A legnépszerűbb volt a *Moszkovszkije vedomosztyi*, a *Szankt-Petyerburgszkije vedomosztyi*, a *Golosz* és a *Novoje vremja* (Babkova 2010: 107–109).

3.2. Az idegen szavakhoz való viszonyulás

A nyelvtudományban meghatározó helye és szerepe van a nyelvi kölcsönzés vizsgálatának. Számos olyan elképzelés létezik mind nyelvészeink között, mind a laikusok táborában, miszerint a nyelvi kölcsönzés során átvett szavak „feleslegesek”, ezért ezeket a nyelvtudomány egyik legszembetűnőbb jeleként tüntetik fel. A magyar nyelv-közösség ezeket az átvételeket, kölcsönszavakat használja, sőt mi több, mai szóval élve „trendinek” tartja, vagyis nem passzív elszenvédője az „állítólagos” nyelvtudománynak. Ebben a szemléletben osztom Crystal (1998: 17) álláspontját, miszerint „minden nyelv a használók szükségleteinek kifejezésére jött létre”, vagyis a

szókölcsönzést, a kölcsönszavak használatát semmiképp sem lehet nyelvromlásnak nevezni, hiszen ebben a szemléletben nyelvi hiányt, szükségletet elégítenek ki.

Klaudy szerint a nyelvközösségek megismerő-megnevező tevékenységei következtében mindkét nyelvközösségben felhalmozódnak bizonyos ismeretek egymás reáliáival kapcsolatban, sőt néha azt megelőzően értékelő viszony is kialakulhat, erre példaként az orosz reáliák ötvenes évekbeli magyarországi presztízsnövekedését, illetve napjainkban történő presztízscsökkenését hozza (Klaudy 1994: 34).

4. Összegzés

A specifikus kulturális tartalommal bíró lexémák a magyar nyelv szókészletébe javarészt transliteráció/transzkripció útján lépnek be, vagyis a szókölcsönzés valamelyik módozatával.

Mint látható, a fordítás szoros összefüggésben van a kulturális kontaktusokkal, az abból eredő kulturális és nyelvi kölcsönzéssel. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a kölcsönzés kezdetben szóbeli úton megy végbe, mintegy függetlenül a fordítás, mint művelet alkalmazásától. A kölcsönzés során átvett lexémákat a fordítók felhasználják a kulturális töltettel rendelkező, a célnyelvben nem létező nyelvi elemek megfeleltetésére.

Az idegen nyelvű elemek átvétele során a nyelvi-kulturális kapcsolatok által generált műveletek esetenként történelmileg megelőzik magát az írásbeliséget. Az írásbeliség megjelenése és elterjedése a kulturális kontaktusoknak megadta a translatólogiai vetületet. A fordítások szövegeiben megjelentek a kölcsönzések, melyekre nem mint véletlen műveletekre tekintünk, hanem mint szükségszerűségekre, mivel ezek megnevezési kényszer hatására jöttek létre. A nyelvi közvetítők a forráskultúra és nyelv specifikus kulturális elemeit tendenciaszerűen a forrásnyelv mintái alapján nevezték meg. Vagyis nem nehéz felismerni, hogy a specifikus, kulturális töltettel rendelkező nyelvi elemek kölcsönzéssel, tükörfordítással, analóggal stb. történő megfeleltetése eredendően **nem** fordításelméleti, fordítástechnikai fenomén, a fordítás tkp. ugyanazon a műveleteket képezi le, mint a kulturális kölcsönzés.

Irodalom

Crystal David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

Crystal David (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Sixth Edition. London: Blackwell Publishing.

Benő Attila 2003. Szókölcsönzés és nyelvi kategorizáció. *Modern Filológiai Közlemények*. 5/1, 25–38.

Bakos Ferenc 1991. Az idegen szavak egy sajátos csoportja: a xenizmus. *Magyar Nyelv* 85/3, 306–312.

Dobos Csilla 2013. A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8/2, 61–75.

- Babkova, Galina 2010. *Bevezetés Oroszország történetébe: Forrásismeret és terminológia*. Ruszisztika MA Jegyzetek. Budapest: Russica Pannonicana.
- Haynal Kornél 1982. *A sztyeppétől a tundráig. Bolyongások, találkozások*. Budapest: Gondolat.
- Heltai Pál 2005. Gondolatok a társasnyelvészet és a fordítástudomány viszonyáról. *Fordítástudomány* 7/1, 50–59.
- Jakobson, Roman 1959. *On Lingusitic Aspects of Translation*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Kljucsevszkij Vaszilij Oszipovics 2009. *Az orosz történelem terminológiája*. Ruszisztikai Könyvek XXI. Budapest: Russica Pannonicana.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lendvai Endre 2015. *Fordítás és kulturális tartalom. Az interkulturális fordítás alapvonalai*. Gyula: Digi-Book Magyarország Kiadó.
- Lendvai Endre 2012. Kultúrák dialógusa: lingvokulturális kölcsönzés. *Translatologia Pannonica. PTE BTK Fordítástudományi Kutatóközpont elektronikus folyóirata* 5, 163–173.
- Lendvai Endre 1986. *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Kandidátusi értekezés. Pécs: JPTE TK.
- Zoltán András 2016. A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás idején. In: *Nyelvelmélet és kontaktológia 3*. Budapest: Szent István Társulat Apostoli Szentisék Könyvkiadója, 33–46.

Források

- Borhegyi Péter – Bódy Zsombor – Kojanitz László – Szász Péter 2018. *Történelem. 12. évf.* Eger: Eszterházy Károly Egyetem. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Jókai Mór 1869. *A kőszívű ember fiai*. <https://mek.oszk.hu/00600/00695/00695.pdf> (letöltve: 2021. 06. 29.).

Szótárak

- OMSz. = Gáldi László – Uzonyi Pál 2000. *Orosz–magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bakos Ferenc 1979. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.